

۲۵ دستگاه خطیگری ایرانی

www.ketab.ir

نویسنده:

آیت حقی کاوند

انتشارات اندیشه فاضل

سرشناسه	: حقی کاکاوند، آیت، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: ۲۵ دستگاه خنیاگری ایرانی / نویسنده آیت حقی کاکاوند.
مشخصات نشر	: ایران: اندیشه فاضل، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۳۷۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۵۲-۸۷-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: بیست و پنج دستگاه خنیاگری ایرانی. / موسیقی ایرانی — دستگاه‌ها
موضوع	: Music, Iranian -- Dastgah -- Scores and parts / Music, Iranian -- Dastgah
موضوع	: موسیقی ایرانی — دستگاه‌ها -- ردیف / Music, Iranian -- Dastgah -- Radif
موضوع	: موسیقی ایرانی — دستگاه‌ها -- پارتیسیون
رده بندی کنگره	: ۳۴۴ML
رده بندی دیویی	: ۷۸۹/۱۶۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۶۵۵۸۲۹

مرکز پخش: انتشارات اندیشه فاضل

www.andishe-fazel.ir

تهران، میدان انقلاب، خیابان گلرگ جنوبی، ابتدای خیابان روانمهر، کوچه دولتشاهی

پلاک ۱ واحد ۴ تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۵۳۰۱۸ - همراه: ۰۹۱۲۱۹۷۹۹۷۰

۲۵ دستگاه خنیاگری ایرانی

مؤلف	آیت حقی کاکاوند
ناشر	اندیشه فاضل
نوبت چاپ	اول - ۱۴۰۰
شمارگان	۱۰۰ نسخه
قیمت	۱۵۰۰۰۰ تومان
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۰۵۲-۸۷-۶

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

هرگونه کپی برداری و تهیه جزوه از متن کتاب، استفاده از طرح روی جلد و عنوان کتاب جرم است و متخلفان طبق قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان تحت بیگرد قانونی قرار می‌گیرند

سياهه

پیش گفتار

فصل اول: تعاریف

۱	.....
۱-۱	زبان و مشکلات آن
۱-۱-۱	چرا هیچ خطی، هیچگاه کامل نیست
۲-۱-۱	زبان و یکپارچگی
۲-۱	خنیاجری
۳-۱	پهنه صوتی
۱-۳-۱	گستره صوتی
۴-۱	سازهای ایرانی و پیشینه آن‌ها
۱-۴-۱	ساز تنبور
۲-۴-۱	ساز چنگ و پهنه صدای آن
۳-۴-۱	ساز بریت و پهنه صدای آن
۴-۴-۱	ساز نی و پهنه صدای آن
۵-۴-۱	ساز قیچک و پهنه صدای آن
۶-۴-۱	ساز کمانچه و پهنه صدای آن
۷-۴-۱	ساز قانون و پهنه صدای آن
۸-۴-۱	پدید آمدن ساز پیانو
۹-۴-۱	پدید آمدن ساز گیتار (قیتار)
۵-۱	نغمه نگاری (نت نویسی) در گذشته ایران
۶-۱	ریتم یا وزن
۷-۱	اندازه (فاصله یا بعد)
۱-۷-۱	ذو الاربع
۲-۷-۱	ذو الخمس
۳-۷-۱	طینی
۴-۷-۱	بقیه
۵-۷-۱	مجنب
۶-۷-۱	پیش طینی (طینی مستزاد)
۷-۷-۱	ذو الکل یا دور کامل یا گام یا هنگام یا فرآزمین (اکتاو)

۲۵ دستگاه خنیاگری ایرانی

۱۷	۸-۷-۱ درجه
۱۷	۹-۷-۱ مرتبه
۱۷	۱۰-۷-۱ دانگ
۱۸	۱۱-۷-۱ ذی الکل مرتین
۱۹	۱۲-۷-۱ جمع
۱۹	۱۳-۷-۱ جمع ناقصه
۱۹	۸-۱ ویژگی نغمه‌ها
۱۹	۱-۸-۱ نغمه آغاز
۲۰	۲-۸-۱ نغمه ناپایدار (نت متغیر)
۲۰	۳-۸-۱ نغمه گذرا یا نیم فرود (ایست یا نت گذرا)
۲۰	۴-۸-۱ نغمه فرود (نت پایانی یا خاتمه)
۲۱	۵-۸-۱ پرده یا نغمه نشان (نت شاهد)
۲۴	۶-۸-۱ تن رهبر یا تونیک (نغمه پایه)
۲۴	۱-۶-۸-۱ تفاوت نغمه نشان یا نت پایه
۲۵	۲-۶-۸-۱ تفاوت نت آغاز، شاهد و خاتمه
۲۶	۹-۱ هماهنگ (هارمونیک) و لحن (ملودیک)
۲۶	۱۰-۱ فاصله ملایم و ناملایم
۲۷	۱۱-۱ ادوار
۲۷	۱۲-۱ خنیاگری نونال
۲۷	۱۳-۱ مد، مایه و مقام در ادوار
۲۸	۱-۱۳-۱ انواع مقام ادوار
۲۹	۲-۱۳-۱ عوامل ساختن مد
۲۹	۳-۱۳-۱ تمانز مقام‌ها
۲۹	۱۴-۱ قالب‌های خنیاگری دستگاهی ایران
۲۹	۱-۱۴-۱ گوشه
۳۱	۱-۱-۱۴-۱ ساختمان گوشه
۳۱	۲-۱-۱۴-۱ گوشه اوج
۳۲	۳-۱-۱۴-۱ گوشه فرودداشت (فرود)
۳۲	۴-۱۴-۱ پیش درآمد
۳۳	۱-۲-۱۴-۱ تاریخ سازندگی پیش درآمد
۳۴	۲-۲-۱۴-۱ نام گذاری پیش درآمد
۳۴	۳-۱۴-۱ درآمد
۳۵	۴-۱۴-۱ چهار مضارب
۳۵	۵-۱۴-۱ ضربی
۳۶	۱-۵-۱۴-۱ فرم ضربی خوانی
۳۶	۲-۵-۱۳-۱ ضرب آهنگ

۳۶	۳-۵-۱۴-۱ قطعه
۳۶	۶-۱۴-۱ رنگ
۳۷	۷-۱۴-۱ بلد (تصنیف)
۳۸	۱-۷-۱۴-۱ فرم کلاسیک تصنیف
۳۹	۲-۷-۱۴-۱ ترانه
۴۰	۳-۷-۱۴-۱ سرود
۴۰	۴-۷-۱۴-۱ چکامه
۴۱	۸-۱۴-۱ قطعات آوازی
۴۲	۱-۸-۱۴-۱ موالیان
۴۲	۹-۱۴-۱ تحریر
۴۳	۱۵-۱ ردیف
۴۳	۱-۱۵-۱ متقدان ردیف
۴۶	۱۶-۱ دستگاه
۴۸	۱-۱۶-۱ فرم پنج بخشی دستگاه
۴۹	۲-۱۶-۱ شناسه های یک دستگاه
۴۹	۱۷-۱ آواز
۵۰	۱۸-۱ مدگردی و پرده گردانی
۵۱	۱۹-۱ مرکب خوانی
۵۱	۲۰-۱ مرصع خوانی

فصل دوم: اعتدال فواصل خنیاگری ایران..... ۵۳

۵۳	۱-۲ فارابی و ظهور مکتب منتظمیه
۶۰	۱-۱-۲ فارابی و پرده بندی یکسان
۶۳	۲-۲ فواصل موسیقی دیگر دانشمندان ایران
۶۵	۳-۲ فواصل ۱۷ پرده ای ارموی
۷۱	۱-۳-۲ جدول فواصل گام ۱۷ پرده ای ارموی
۷۲	۴-۲ مقامات ۱۲ گانه گذشته ایران
۷۵	۵-۲ گام ۲۴ ریز (ربع) پرده های وزیری و ظهور مکتب میانه (اعتدال) یکسان (ساوی)
۷۶	۱-۵-۲ اندازه های ۲۴ ریز (ربع) پرده ای
۷۶	۱-۱-۵-۲ فواصل کاسه
۷۶	۲-۱-۵-۲ فواصل مترادف
۷۷	۳-۱-۵-۲ فواصل وارون (معکوس)
۷۸	۴-۱-۵-۲ روش محاسبه اندازه (فواصل) بنیادی
۷۹	۵-۱۰-۵-۲ فواصل گام کروماتیک
۸۱	۶-۲ منتقدان گام معتدل خنیاگری ایران
۸۲	۱-۶-۲ پاسخ به گام اعتدال از داربوش طلایی

۲۵ دستگاه خنیاگری ایرانی

۸۴	۷-۲ کوک تار و سه تار ۲۸ پرده‌ای پیشنهادی نیما فردونی
۸۶	۸-۲ ارتباط خنیاگری ایرانی و غربی
۸۷	۱۰-۸-۲ گام کوچک (مینور) طبیعی (تنوریک)
۸۸	۲-۸-۲ گام بزرگ (ماژور) طبیعی

فصل سوم: نگاهی بر خنیاگری اقوام ایرانی

۸۹	۱-۳ نگاهی بر خنیاگری بومی (فولک) اقوام ایران
۸۹	۱-۱-۳ خنیاگری کردی
۹۰	۱-۱-۳ دسته‌بندی گونه‌های موسیقایی مناطق کردنشین
۹۱	۲-۱-۳ سازهای مناطق کردنشین
۹۱	۳-۱-۳ گونه‌های آوازی کردی
۹۵	۲-۱-۳ خنیاگری لری
۹۸	۱-۲-۱-۳ اصالت در استفاده از آلات و ابزار موسیقی لرستان
۹۹	۲-۲-۱-۳ اصالت در پایه و مایه‌آواز با گویش لری
۱۰۰	۳-۱-۳ خنیاگری لک
۱۰۲	۲-۳ نتیجه‌گیری خنیاگری اقوام ایران
۱۰۴	۳-۳ تحول خنیاگری دستانی به مقامی و دستخوش آن به دستگاهی
۱۰۷	۱-۳-۳ تقسیم بندی دستگاه‌ها
۱۰۸	۲-۳-۳ دستگاه، نغمه (آواز) و گوشه
۱۱۳	۴-۳ دوران افول خنیاگری ایران

فصل چهارم: دستگاه‌های خنیاگری ایران

۱۱۳	۱-۴ دستگاه راست
۱۱۳	۱-۱-۴ مقام رست (راست) عربی
۱۱۴	۲-۱-۴ مقام راست ترکی
۱۱۵	۱-۲-۱-۴ بخش بندی مقامات ترکی بر پایه دایره
۱۱۵	۳-۱-۴ دایره‌های سازنده دستگاه راست
۱۱۷	۴-۱-۴ گام و گستره دستگاه راست
۱۱۸	۵-۱-۴ آنالیز برخی از گوشه‌های دستگاه راست
۱۲۳	۶-۱-۴ پرده گردانی دستگاه راست به دستگاه‌های دیگر
۱۲۴	۵-۱-۴ نمونه آهنگ در دستگاه راست
۱۲۷	۲-۴ دستگاه شور
۱۲۸	۱-۲-۴ فواصل و گام دستگاه شور لا
۱۳۰	۲-۲-۴ فواصل و گام دستگاه شور ر
۱۳۱	۳-۲-۴ فواصل و گام دستگاه شور سل

۱۳۳	۴-۲-۴ فواصل و گام دستگاه شور می
۱۳۵	۵-۲-۴ فواصل و گام دستگاه شور دو
۱۳۶	۷-۲-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه شور
۱۳۶	۱-۷-۲-۴ مناطق دستگاه شور
۱۴۷	۳-۴ دستگاه سه‌گام
۱۴۸	۱-۳-۴ گام و گستره دستگاه سه‌گام
۱۴۹	۲-۳-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه سه‌گام
۱۵۶	۳-۳-۴ نمونه آهنگ در دستگاه سه‌گام
۱۵۸	۴-۴ دستگاه ابوعطا
۱۵۸	۱-۴-۴ دستگاه ابوعطا
۱۶۱	۲-۴-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه ابوعطا
۱۶۴	۳-۴-۴ نمونه‌ای از آهنگ‌های دستگاه ابوعطا
۱۷۰	۵-۴ دستگاه بیات زنده (ترک)
۱۷۱	۱-۵-۴ گام و گستره دستگاه بیات زنده
۱۷۴	۲-۵-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه بیات زنده
۱۷۶	۳-۵-۴ نمونه آهنگ دستگاه زنده
۱۸۰	۶-۴ دستگاه نوا
۱۸۲	۱۰-۶-۴ گام و گستره دستگاه نوا
۱۸۳	۲۰-۶-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه نوا
۱۹۰	۳-۶-۴ نمونه آهنگ دستگاه نوا
۱۹۵	۷-۴ دستگاه افشاری
۱۹۶	۱-۷-۴ گام و گستره دستگاه افشاری
۱۹۸	۲-۷-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه افشاری
۲۰۲	۳-۷-۴ نمونه آهنگ‌های دستگاه افشاری
۲۰۶	۸-۴ دستگاه دشتی
۲۰۷	۱-۸-۴ گام و گستره دستگاه دشتی
۲۰۹	۲-۸-۴ آنالیز و پرده گردانی برخی از گوشه‌های دستگاه دشتی
۲۱۱	۳-۸-۴ مقایسه دستگاه دشتی با دیگر دستگاه‌ها
۲۱۲	۴-۸-۴ نمونه آهنگ دستگاه دشتی
۲۱۸	۹-۴ دستگاه حسینی
۲۱۹	۱-۹-۴ گام و گستره دستگاه حسینی
۲۲۰	۱۰-۴ دستگاه عراق (چهارگاه)
۲۲۱	۱-۱۰-۴ گام و گستره دستگاه عراق
۲۲۲	۲-۱۰-۴ آنالیز و پرده گردانی در برخی از گوشه‌های دستگاه عراق
۲۲۸	۱۰-۴ نمونه آهنگ‌های در دستگاه عراق
۲۳۳	۱۱-۴ دستگاه همایون

پیش‌گفتار

هدف از نوشتن کتاب حاضر، آموزش و پرداختن به مباحث دستگاه‌های خنیاگری ایرانی است، چرا که بر اساس پژوهش‌های انجام شده در حدود یک قرن گذشته خنیاگری مقامی به دستگاهی تغییر یافته که پیش از مقامی (واژه‌ای عربی که به معنای جایگاه و محل قرارگیری است)، خنیاگری ایران باستان دستان (جایگاه قرارگیری انگشتان دست روی دسته ساز) بوده است.

از سویی در ایران باستان با توجه به اینکه یوزیسون یا جایگاه نغمه (نت) را نمی‌دانستند از دستان استفاده می‌شده است.

فارابی دانشمند بزرگ با توجه به دو اصل فیثاغوری برای خنیاگری، خنیاگری ایرانی را بر پایه تک سیم سر و سامان می‌دهد و اساس خنیاگری اعراب و ترکیه هنوز بر همین منوال است، البته تغییراتی در سال‌های اخیر در گام موسیقی آن‌ها انجام شده است.

آنچه نگارنده را بر آن داشت که کتاب حاضر را بنویسم به جهاتی بود که خنیاگری را خود آموز اموختن و رنج زیادی را درک و یادگیری آن پیمودم و از آنجا که رشته بنده تا کارشناسی ارشد ریاضی بود و این را درک کردم که خنیاگری ایرانی ریاضی‌وار است (اهل خنیاگری بیگانه هم به آن پرداخته‌اند که ریاضی‌وار است)، شوربخانه با تغییر خنیاگری مقامی به دستگاهی بر اساس دستور روشنی برای یادگیری نبوده و تلاش‌های اساتید بزرگ هم در برخی موارد ناکام مانده، از جمله: چرا ردیف خنیاگری هر استادی متفاوت است، تاکنون پاسخ درستی داده نشده!

نمونه: در ردیف خنیاگری ایران گوشه بوسلیک هرچند که در دستگاه نوا اجرا می‌شود، اما ساختار مابگی (مدال) آن شبیه شور است.